

Київська Академія 17 (2020): 119–141.
<https://doi.org/10.18523/1995-025x.2020.17.119-141>
<http://ka.ukma.edu.ua>

Оксана Прокоп'юк

Поповнення бібліотеки Києво-Печерської лаври новими виданнями впродовж 1770–1780-х рр.: ініціатори, реалізатори, потреби

У статті досліджуються соціокультурні аспекти функціонування бібліотеки Києво-Печерської лаври у 70–80-х рр. XVIII ст. Увагу зосереджено на закупівлі книжок як цілеспрямованому способі формування книгозбірні, який засвідчує потреби монастиря в книзі, зацікавлення та читацькі смаки братії. Авторка реконструює мережу «книжкових агентів» — осіб, за чияї допомоги купувалися друки; визначає, хто був ініціатором, а хто реалізатором закупівель; показує, якими були потреби в друкованій книзі; розмірковує, чи друкована книга повністю витіснила рукописну наприкінці XVIII ст.

Відзначено зацікавленість Києво-Печерської лаври в поповненні книгозбірні не лише для задоволення читацьких потреб братії, а й виходячи з розуміння важливості добре укомплектованої бібліотеки для підтвердження статусу обителі. Встановлено, що «книжковими агентами» виступали лаврські повірені в Москві та Санкт-Петербурзі, котрі виконували там доручення монастиря; колишні лаврські ченці, переведені в інші єпархії; спеціально для цього залучені особи, прихильні до Лаври. Зафіксовано інтерес до перекладної літератури, періодики й нових видань, а також активність у придбанні друкованої продукції, що загалом сигналізує про зміни в читацьких практиках чернечої корпорації. Аналіз репертуару придбаних книжок підтвердив вплив ідей Просвітництва, зростання попиту на світську та освітню книжку науково-природничої тематики. Києво-Печерська лавра, залишаючись доволі традиційною в сегменті богословської літератури, де й далі домінувала латина, демонструє відкритість до нових тенденцій книжкової культури другої половини XVIII ст.

Ключові слова: книгодрукування, книготоргівля, монастирські бібліотеки, Києво-Печерська лавра, соціокультурна історія, XVIII ст.

В сучасній українській історіографії дедалі більшої популярності набуває студіювання соціокультурних аспектів функціонування монастирських бібліотек і приватних книгозбірень духовенства. Спираючись на здобутки західноєвропейських та американських вчених у царині «історії читання»¹ та ґрунтуючись на місцевих архівних матеріалах, вже постала низка оригінальних і новаторських досліджень². Проте ще більше питань залишається поза увагою дослідників. Зокрема, в соціокультурному розрізі не досліджувалася одна з найбільших монастирських книгозбірень — бібліотека Києво-Печерської лаври, а станом на XVIII ст. її досі взагалі не вивчали³. Пропонуємо розпочати такі студії, зосередившись на одному

¹ Короткий огляд див.: Роберт Дарнтон, «Історія читання», в *Нові підходи до історіописання*, за ред. Пітера Берка; пер. з англ. (Київ: Ніка-Центр, 2013), 187–211; Пітер Берк, «Нотатки щодо нових історій читання», в *Там само*, 211–219.

² Максим Яременко, «Бібліотека київського Пустинно-Миколаївського монастиря XVIII ст.: “життя” книг», *Просемінарії: Історія Церкви, науки та культури* 4 (2000): 119–142; Його ж, «Київські монастирські та приватні чернечі бібліотеки XVIII століття і “літературні уподобання” монашества», *Український археографічний щорічник* 8/9 (2004): 346–365; Олена Дзюба, «Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань», *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)* 2 (2002): 292–302; Василій Ульяновський, Оксана Кошіль, *Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки)* (Київ: НКПІКЗ, «Фенікс», 2008); Іван Альмес, «Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.» (Дисертація ... канд. іст. наук, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018); Людмила Посохова, «Особисті бібліотеки архимандритів та архиєреїв українських єпархій як маркер змін культурно-інтелектуального життя в другій половині XVIII століття», в *В орбіті християнської культури (Матеріали наукової конференції до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25–26 жовтня 2018 року): Наук. зб.*, за ред. Ігоря Скочиляса та Максима Яременка (Львів: Український католицький університет, 2020), 107–117; Василій Ульяновський, «“Библиотечное зеркало” киевских монастырей XVII–XVIII вв.: книги “живые” и “мертвые” доминанты латинские и кириллические», *Христианское чтение* 6 (2020): 1–35 та ін.

³ Вагомі праці, присвячені бібліотеці Києво-Печерської лаври, відсутні; питання, що розглядаються в статті, попередниками не розроблялися; тому немає підстав аналізувати історіографічні здобутки. Досить скромну бібліографію див.: *Матеріали до бібліографії Києво-Печерської лаври: Науково-допоміжний бібліографічний показник*, авт.-упоряд. Оксана Марченко (Київ:

з важливих аспектів історії монастирських книжкових зібрань, а саме на шляхах/способах їхнього формування. На прикладі бібліотеки Києво-Печерської лаври буде розглянуто закупівлю книжок, тобто цілеспрямовану розбудову книжкового зібрання, що найопукліше засвідчує потреби монастиря в книзі, передусім зацікавлення і читацькі смаки братії. Зокрема, ми спробуємо реконструювати мережу «книжкових агентів» — осіб, за допомоги яких купували друки; визначити, хто був ініціатором, а хто реалізатором закупівель; встановити, якими були потреби в друкованій книзі й чи вона на кінець XVIII ст. повністю витіснила рукописну. Отож ітиметься про зв'язки, впливи та комунікацію, тобто про певний соціокультурний простір, що витворювався заради задоволення читацьких потреб. Такий аналіз дозволить привідкрити завісу над духовним життям, культурними інтересами та інтелектуальним рівнем іноків, а можливо й зафіксувати зміни в культурно-інтелектуальному житті чернечої корпорації.

Постановка таких питань стала можливою завдяки випадковій джерельній знахідці. Під час фронтального перегляду фонду Києво-Печерської лаври серед документів про видачу з лаврської скарбниці грошей на різні потреби вдалося виявити доволі рідкісні матеріали, що стосувалися контактів і взаємин у сфері закупівлі книг для монастирської бібліотеки упродовж 1770–1780-х рр⁴. Це, зокрема, пропозиції, листи, донесення, рішення, рапорти про видачу коштів на закупівлю друків, а також реєстри потрібних або вже придбаних для лаврської бібліотеки книжок. Ці документи фіксують не так конкретне наповнення книгозбірні, як радше наміри й потреби монастиря в її поповненні, а також, що видається особливо цінним, вказують на учасників акції. Зокрема, ініціатива поповнення книжкового зібрання виходила від архимандрита Зосими (Валкевича): 29 квітня 1770 р. він звернувся до духовного собору Києво-Печерської лаври з пропозицією провести закупівлю

НКПЗ, «ВІПОЛ», 2006), 52–53. Останнє дослідження належить Олені Заець, див.: Олена Заець, *Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* (Київ: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України, 2018).

⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України), ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 1а-120; спр. 305, ч. 5, арк. 205–219; ч. 6, арк. 221, 233.

книг для бібліотеки⁵. Пропозицію належало узгодити з духовним собором, позаяк ішлося про видатки з лаврської скарбниці. Як досвідчений адміністратор, о. Зосима в зверненні до собору вказував на брак багатьох книг, які належало б мати в бібліотеці; на нагоду купити книги у Санкт-Петербурзі; на мізерність витрат, що не завдадуть збитків Лаврі. Ініціатива Зосими (Валкевича) демонструє безпосередню зацікавленість настоятеля у поповненні книгозбірні: вихідець із козацької старшинської родини Стародубського полку, він, швидше за все, навчався в Києво-Могилянській академії, а відтак знав «ціну» та користь книги⁶. Щоправда, в його зверненні йшлося не стільки про читацькі потреби братії, скільки про те, що Лаврі годиться/пристойно мати книги для утвердження статусу монастиря. Духовний собор підтримав пропозицію архимандрита, кошти на книжки було виділено. Варто додати, що далеко не кожна обитель мала фінансові можливості для цілеспрямованих книгозакупівель, частіше бібліотеки поповнювали дарованими книжками⁷. Києво-Печерська лавра, схоже, не потерпала від фінансової скрути, ба Печерський монастир навіть практикував попереднє замовлення книжок. Так, у серпні 1783 р. було передано половину суми за працю «Ядро древней церковной и гражданской истории»⁸, коли та ще знаходилась в друці, а решту грошей — при її виході з друкарні⁹. Зауважмо, що Києво-Печерська лавра мала власну друкарню, а отож і додаткову потребу стежити за книжковим ринком.

Укладачем реєстру книжок, яких потребувала лаврська бібліотека і який додавався до пропозиції Зосими (Валкевича), був бібліотекар

⁵ Там само, спр. 406, ч. 1, арк. 1а.

⁶ Світлана Кагамлик, «Валькевич (Валкевич) Захарій Степанович, чернече ім'я Зосима,» в *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид.*, упоряд. Зоя Хижняк; за ред. В'ячеслава Брюховецького (далі — *КМА в іменах*) (Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2001), 97–98.

⁷ Дані тенденції на прикладі монастирів Львівської єпархії аргументовано розглянув Іван Альмес (див.: Альмес, «Книгозбірні у соціокультурному просторі,» 56–72).

⁸ Очевидно, йдеться про книжку «Ядро греческия истории переведено с французскаго Иваном Иконниковым. Провинциальным секретарем. Спб., тип. Вильковского и Галченкова, 1785»: *Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800)* (далі — *Сводный каталог*) (Москва: Издательство «Книга», 1966), III: 455 (№ 8750).

⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 219.

еромонах Аверкій¹⁰. У 1779 р., коли вчергове піднімалося питання про поповнення книгозбірні, такий реєстр готував бібліотекар еромонах Іоїль¹¹. Це означає, що в Києво-Печерській лаврі, принаймні у 70–80-і рр. XVIII ст., вже було запроваджено послухання бібліотекаря, як і годилося за статусом монастиря та величиною книгозбірні¹². З огляду на обов'язок укладати реєстри потрібних для бібліотеки книжок, його роль у поповненні книгозбірні видається дуже суттєвою, адже він, складаючи реєстр, опрацьовував пропозиції книжкового ринку та зазначав у вибірці ціну кожного друку¹³.

Закупівлю потрібних книжок здійснювали через «книжкових агентів». Уперше зафіксовану в документах інформацію про це (звісно, не вживаючи запропонованого нами поняття «книжковий агент») наводить Федір Титов. У 1738 р. київському райці Стефану Андрієвському було видано з лаврської скарбниці 160 руб. на придбання латинськомовних видань «за границей»¹⁴. У 70–80-і рр. XVIII ст. «книжковими агентами» виступали лаврські повірені в Москві та Санкт-Петербурзі, що виконували різні доручення монастиря; колишні лаврські ченці, переведені на послух до інших епархій; або ж прихильні до Лаври особи, спеціально для цього залучені. Так, закупівлю книжок у 1770 р. було доручено еромонахові Аггею¹⁵, з переведенням якого до Миколаївського храму Морського шляхетського кадетського корпусу у Санкт-Петербурзі Зосима (Валкевич) пов'язував нагоду поповнити бібліотеку. Аггей (Колосовський) став першим еромонахом храму Корпусу після рішення 1764 р. призначати священників з чорного духовенства, здатних не лише звершувати богослужіння, а й проповідувати та виклада-

¹⁰ Там само, спр. 406, ч. 1, арк. 1а, 2–2 зв.

¹¹ Там само, арк. 39.

¹² Федір Титов початки впорядкування лаврської бібліотеки відносить до другої половини XVIII ст. та наводить відомості про бібліотекарів, починаючи з 1767 р.: Фёдор Титов, «Критико-библиографический обзор новейших трудов по истории русской церкви», *Труды Киевской духовной академии* 4 (1911): 610–611.

¹³ Наприклад, див.: ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 2–2 зв.

¹⁴ Очевидно, йдеться про територію Речі Посполитої, див.: Титов, «Критико-библиографический обзор», 609.

¹⁵ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 3.

ти Закон Божий¹⁶. У 1775 р. книжки для бібліотеки купував інший «корпусний еромонах» о. Нектарій, колишній чернець Лаври, брат лаврського типографа еромонаха Феофана¹⁷. Як видається, він був книголюбом та інтелектуалом, що віддавав перевагу викладанню перед богослужінням¹⁸, та подарував Лаврі понад два десятки книжок від себе особисто. Більш того, ставши у 1779 р. архимандритом Йосифо-Волоколамського монастиря, о. Нектарій не переставав опікуватися лаврською бібліотекою: зберігся реєстр надісланих ним праць, що охоплює 61 позицію¹⁹. У 1779 р. архимандрит Зосима (Валкевич) доручав закупити книжки для лаврської бібліотеки повіреному у Санкт-Петербурзі еродиякону Павлину²⁰.

Чи не найвідомішим лаврським «книжковим агентом» тих часів був колезький асесор Микола Миколайович Бантиш-Каменський, чия постать відома не лише в історії Києво-Печерської лаври. Першу біографію М. М. Бантиша-Каменського уклав та опублікував його син Дмитро Бантиш-Каменський, автор «Истории Малой России»²¹. В останніх українських енциклопедичних виданнях старшого Бантиша-Каменського характеризують як історика, археографа, архівіста, перекладача, бібліографа²². Він був почесним членом Імператорської Академії наук, членом Імператорського товариства дослідників природи, дійсним членом Московського товариства історії і старожитностей російських, віце-президентом Біблійного товариства. Як дійсний статський радник, він з 1762 р. понад півстоліття пра-

¹⁶ Капитон Белявский, протоиерей, *Очерк истории церкви Морского кадетского корпуса* (Санкт-Петербург: Типо-литография К. Биркенфельда, 1900), 40–42.

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 16–27 зв.

¹⁸ Белявский, *Очерк истории церкви*, 43.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 48–49.

²⁰ Там само, арк. 39.

²¹ Дмитрий Бантыш-Каменский, *Жизнь Николая Николаевича Бантыш-Каменского* (Москва: Тип. Имп. медико-хирургич. акад., 1818); Володимир Замлинський, «Батько і син Бантиш-Каменські. Сторінки біографій,» *Київська старовина* 1 (1994): 76–83.

²² Зоя Хижняк, «Бантиш-Каменський Микола Миколайович,» в *КМА в іменах*, 54–55; Ольга Кузьминська, «Бантиш-Каменський Микола,» в *Енциклопедія історії України*, редкол.: Валерій Смолій (голова) та ін. (Київ: «Наукова думка», 2003), 1: 180.

цював у Московському архіві Колегії закордонних справ. Зв'язки Миколи Бантиша-Каменського з Києво-Печерською лаврою цілком умотивовані: уроженець Ніжина, він навчався спершу в Ніжинській грецькій школі, а далі в Києво-Могилянській академії, Московській слов'яно-греко-латинській академії та Московському університеті, отож добре знався з церковною елітою, серед іншого й київською. Йому належала ідея заснування «бурсацької бібліотеки» в Києві, а 1768 р. він спеціально надіслав до Києво-Могилянської академії прощуровану книгу для запису жертводавців, які дарували книжки навчальному закладові²³. Поза тим, у Києві знали Миколу Бантиша-Каменського як перекладача та автора «Латинской граматики», що вийшла 1781 р. й далі неодноразово перевидавалася²⁴ (у бібліотеці Києво-Могилянської академії було кілька примірників цієї праці²⁵). Його покровителем був дядько по материнській лінії архієпископ Московський і Калузький Амвросій (Зертис-Каменський). У 1770 р. київський митрополит Арсеній (Могилянський) через Бантиша-Каменського передавав прохання владиці Амвросію знайти вчителя французької мови для Києво-Могилянської академії²⁶; пізніше Бантиш-Каменський купуватиме латинські книжки для цього викладача французької, а за сумісництвом історії та географії, вочевидь сам їх підбираючи²⁷. Приклади купівлі чи оплати книжок для Академії за участі Бантиша-Каменського фіксуються й далі²⁸, а особисто він передав до бібліотеки Академії 154 праці²⁹. Зберігся лист до нього 1773 р. ігумена Видубицького монастиря Якова (Воронковського) з проханням купити п'ятий том трактату з медицини

²³ *Акты и документы*, III: 386–416 (№ LXII).

²⁴ *Сводный каталог* (Москва: Издание Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина, 1962), I: 7.

²⁵ *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии*, под редакцией Николая Петрова, отд. 2 (1721–1795 г.г.) (далі — *Акты и документы*) (Київ: Типографія І. І. Чоколова, 1908), V: 459 (№ LXXVII).

²⁶ Там само (Київ: Типографія І. І. Чоколова, 1906), III: 476–477 (№ LXXVII).

²⁷ Там само (Київ: Типографія І. І. Чоколова, 1907), IV: 2–4 (№ I).

²⁸ Там само, 64 (№ V(17)); *Києво-Могилянська академія, кін. XVII — поч. XIX ст.: Повсякденна історія: Зб. док., упоряд. Оксана Задорожна та ін.* (Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005), 280–281 (№ 163).

²⁹ Хижняк, «Бантиш-Каменський,» 55.

австрійського лікаря і просвітника Герарда Світена «*Commentarii in Hermanni Voerhaave Aphorismos*» — на доповнення до чотирьох попередніх, які вже були в нього, оскільки «здесь за несвободным чрез Польшу пропуском выписать его не можно»³⁰. Це приватне звернення переконує, що Микола Миколайович був знаним «книжковим агентом» у київському інтелектуальному середовищі, тож його презентація як одного з найактивніших передплатників нових видань вочевидь потребує доповнення³¹. Адже частину видань він замовляв та купував не для себе, а на чужі прохання — і персональні, й інституційні.

Присутність Бантиша-Каменського серед «книжкових агентів» Києво-Печерської лаври підтверджує потугу та можливості монастиря в організації книгозакупівель. Уперше співпраця з ним у справах закупівлі книг для лаврської бібліотеки фіксується 1780 р.³², проте не виключено, що якісь послуги він надавав монастирю і раніше. Зокрема, у 1773 р. він перекладав на замовлення Лаври з греки на церковнослов'янську твори св. Кирила і св. Ігнатія Богоносця³³. Є припущення, що ще в 1765 р. він описував та впорядковував архів Києво-Печерської лаври, хоч джерела цього не підтверджують³⁴. Так чи так, але немає сумніву, що контакти Києво-Печерської лаври з Бантишем-Каменським були тривалими й стосувалися вони переважно книжної сфери, хоч іноді через нього купували й ексклюзивні продукти чи інші товари³⁵. 23 січня 1785 р. духовний собор ухвалив преміювати Миколу Миколайовича сумою в 100 руб. — у винагороду та компенсацію за витрати, що їх він ніс, виконуючи ті чи ті прохання Лаври³⁶.

«Книжкові агенти» купували книги за монастирські кошти, які їм або відразу надсилали, або відшкодовували пізніше з лаврської

³⁰ *Акты и документы*, IV: 147–148 (№ XIX).

³¹ Александр Самарин, *Читатель в России во второй половине XVIII века (по спискам подписчиков)* (Москва: Изд-во МГУП, 2000), 139, 225.

³² ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 205.

³³ Там само, ф. 127, оп. 1024, спр. 2206, арк. 1–41.

³⁴ Кузьминська, «Бантиш-Каменський,» 180.

³⁵ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 204–223; ч. 6, арк. 220–251.

³⁶ Там само, ч. 6, арк. 221.

скарбниці³⁷. Куплені друки пересилали до Києво-Печерської лаври через поштові відділення. Чому Лавра рідше вдавалася до прямої передплати нових видань³⁸, натомість віддавала перевагу посередництву «книжкових агентів»? Можна припускати, що так монастирю було зручніше залагоджувати фінансовий бік справи. Помічено, зокрема, що певну допомогу в організації закупівель надавав Московський Златоустівський монастир, де зберігалися кошти Києво-Печерської лаври³⁹.

Чи не найважливіше питання стосується репертуару літератури, що її купували «книжкові агенти» на прохання та за дорученням Києво-Печерської лаври. Кілька збережених реєстрів, укладених лаврськими бібліотекарями, дозволяють реконструювати інтерес монастиря до конкретних видань. У реєстрі о. Аверкія від 29 квітня 1770 р., як потрібні, значаться такі книги⁴⁰: «Азовская история»⁴¹; Грасіан-і-Моралес Балтасар «Придворной человек»; «Диссертации о варягах, о воздухе, о географии...»⁴²; «История о разорении последнем Святаго града Иерусалима»; Жан-Франсуа Мармонтель «Велисарий»; Лоран Борделон «Книга Язык»; Гільмар Курас «Сокра-

³⁷ Там само, ч. 5, арк. 213; спр. 406, ч. 1, арк. 3.

³⁸ Самарин, «Читатель в России,» 157–162.

³⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 324, арк. 29–54.

⁴⁰ Як у цьому, так і в наступних реєстрах назви книг записано досить варіативно та спрощено, без вказання місця та року видання, лише із зазначенням ціни, тому довелося ідентифікувати чи не кожну позицію. Назви видань подано в скороченому варіанті для кирилических книг за: *Сводный каталог*, 5 т. (Москва, 1962–1967); для латинськомовних — безпосередньо за виданнями. Окремо зазначатимуться лише випадки, де ідентифікація непевна.

⁴¹ Очевидно, книга Г.-З. Байера «Краткое описание всех случаев, касающихся до Азова, 1738», див.: Сергей Луппов, *Книга в России в послепетровское время (1725–1740)* (Ленинград: Издательство «Наука», 1976), 133.

⁴² Очевидно, йдеться про переклади К. А. Кондратовича з латини, які він подав 1766 р. до Академії Наук, а у 1767 р. вони вийшли друком: 1) «Исследование сочинителя Ригера о воздухе», 2) «Феофила Сигефра Беэра, бывшего профессора восточной истории и языков, География российская из Константина Порфиродного», 3) «Сочинение о варягах автора Феофила Сигефра Беэра, бывшего профессора восточной истории и восточных языков при Императорской Академии Наук», 4) «География российская и соседственных с Россией областей около 947 года, из книг северных писателей выбрана, автора Беэра», 5) «Марка Туллия Цицерона двенадцать отборных речей», див.: *Сводный каталог*, III, 426–427.

щенная универсальная история»; Христофор Целарій «Краткая латинская грамматика»; «Никоновской российской летописец часть первая, часть вторая»; «Описи Казанской истории»; «Полибиевой Военной истории том первой»; Михайло Ломоносов «Краткое руководство к красноречию»; «Сибирской истории книга первая»; трактат Леонарда Ейлера «Универсальная арифметика в двух частях»; «Царственная книга, то есть Летописец царствования царя Иоанна Васильевича»⁴³. Серед цих п'ятнадцятьох книжок переважна більшість 9 (60%) має історичне або історико-географічне спрямування; також є навчальні книги з латинської мови і красномовства, загальний курс математики, риторика у викладі М. В. Ломоносова. Загалом такий набір літератури можна охарактеризувати як освітній, ба навіть світський. На користь цього свідчить присутність у спискові популярної збірки афоризмів і настанов житейської мудрості іспанського письменника-езуїта Грасіана Балтасара «Придворной человек». Як відлуння просвітницьких трендів/запитів можна розцінити й намір придбати популярний тоді роман «Велисарий» французького просвітника Ж.-Ф. Мармонтеля.

Окрім надрукованих кирилицею російських і перекладених книжок до списку приблизно в такій самій кількості, але за значно вищу ціну, увійшли латинськомовні видання. Бібліотекар просив через єромонаха Аггея (Колосовського) придбати таку літературу: настанови ораторам про правила складання проповідей французького богослова й історика Наталіса «*Institutio concionatorum*»; словник французького абата-бенедиктинця Огюстена Кальме «*Dictionarium historicum, criticum, chronologicum, geographicum et litterale Sacrae Scripturae*»; коментарі цього ж автора до книг Старого й Нового Завітів «*Commentarius litteralis in omnes libros Veteris et Novi Testamenti*»; трактат про Євангелія лютеранського богослова й педагога Конрада Дітріха «*Analysis Evangeliorum dominicalium*»; виклад системи богослов'я лютеранського теолога Давида Фридриха Холлаца «*Examen theologicum acroamaticum universam theologiam thetico-polemicam complectens*»; словник німецького філолога Адама Фридриха Кірша «*Abundantissimum Cornu Copiae*»; енциклопедія базельського історика, професора грецької мови Йогана Хофмана «*Lexicon Universale Historico-Geographico-Chronologico-Poetico-*

⁴³ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 2–2 зв.

Philologicum»; коментар до Св. Письма, зібраний із кращих авторів італійським єзуїтом, біблієстом Джованні Стефано Менохіо «Commentarii totius S. Scripturae»; трактат французького ченця-картузіанця Бонавентури д'Аргона про метод читання Отців Церкви «De optima methodo legendorum Ecclesiae Patrum»; збірка недільних проповідей французького єзуїта Жана-Батиста Жирара «Conciones Usui Parochorum et Captui Plebis Accommodatissimae in Singulas Dominicas»; видання єврейського, грецького та латинського текстів Псалмів Давида «Psalmi Davidici»⁴⁴. Спрямування латинських видань відрізняється від книг, надрукованих кирилицею: тут переважає богословська література з біблієстики та патристики авторства західних католицьких або протестантських авторів. Ця специфіка цілком умотивована, адже латина залишалася у Києві мовою богослов'я. У реєстрі є дві книжки з настановами проповіднику та зразками гомілій авторства французів-католиків богослова Наталіса та єзуїта Жерара, які не належали до рекомендованих проповідницьких текстів. Яким чином печерські ченці планували імплементувати їх до проповідницьких практик, залишається під знаком питання. Важливо проте, що латинськомовна продукція була затребуваною.

Єромонах Морського шляхетського кадетського корпусу Нектарій на прохання архимандрита Зосими (Валкевича) придбав на кошти лаврської скарбниці і 8 травня 1775 р. відправив до Києва дві книжки: «Житие Петра Великаго императора и самодержца всероссийскаго» і «Журнал или Поденная записка, блаженныя и вечностойныя памяти государя имп. Петра Великаго с 1698 года», а ще шість праць подарував від себе⁴⁵. Перед тим, у лютому 1775 р., він поповнив бібліотеку Києво-Печерської лаври власними книжками з історії, а також з основ красномовства та фізики: «Римская история в 8 книгах»; «Древняя история об египтянах, о карфагенянах, об ассирианах, о вавилонянах, о мидянах, персах, о македонянах и о греках в 8 книгах» Шарля Ролена; «История о римских императорах с Августа по Константина, сочиненная господином Кремером, учнем Ролленема»; «Собрание разных сочинений в стихах и в прозе, книга вторая» М. В. Ломоносова; «Придворной человек» Грасиана Балтасара; «Письма о разных физических и филозофи-

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само, арк. 26–27 зв.

ческих материях» Леонарда Ейлера; «Российская история жизни всех древних от самого начала России государей...». Тоді ж ним було подаровано дві латинських книжки: вже згадувану роботу Конрада Дітріха «*Analysis Evangeliorum dominicalium*» і церковну історію німецького лютеранського богослова Йогана Франца Будде «*Historia ecclesiastica*»⁴⁶. У квітні 1776 р.о. Нектарій передав у дарунок лаврській бібліотеці ще дев'ять латинських видань: коментар про святкування суботнього дня німецького юриста Йогана Самуеля Стрика «*Commentatio de jure Sabbathi*»; коментарі до продовження «Церковних Аналів» Цезаря Баронія пера німецького лютеранського богослова та історика Адама Триббехофа «*Exercitationum ad Baronii Annales Continuatarum*»; два томи філософського трактату «*Elementa philosophiae instrumentalis*» Будде; два томи трактату німецького протестантського теолога Ізраїля Готліба Канца про застосування філософії Ляйбніца і Вольфа у теології «*Philosophiae Leibnitianae et Wolffianae usus in theologia*»⁴⁷; книжку німецького юриста й філософа доби раннього Просвітництва Ніколауса Єроніма Гундлінґа з моральної філософії «*Ethica sev Philosophia Moralis*»; трактат англійського лікаря, автора класичних праць з лікування інфекційних хвороб Ричарда Меда «*Medica Sacra*»; популярну книжку французького проповідника та богослова доби Просвітництва єпископа Жака Бенія Боссюе з викладом основ учення Католицької Церкви «*Doctrinae Catholicae*». До цих праць було долучено й новинки російських друкарень: «Летопись Несторова»; «Древняя российская вивлиофика часть первая»; «Зрелище природы о существе Божиим»; «Философические разсуждения о воспитании» Ніколаса Габрієля Леклерка; «Размышления о греческой истории» Габрієля Бонно де Маблі; «О блаженной или благополучной жизни Жана-Батиста де Буайе»; «Общество разнородных лиц» Володимира Золотницького; «Уединенное размышление деревенскаго жителя» Михайла Прокудіна-Горського⁴⁸. Перелік праць, подарованих

⁴⁶ Там само, арк. 16. 19–20.

⁴⁷ У 1750-х рр. в Києво-Могилянській академії утвердилась вольфіанська філософська система, як і в решті провідних навчальних закладів доби Просвітництва. Марина Ткачук, «Философские курсы. Киево-Могилянская академия,» в *Православная энциклопедия* (Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2013), 32: 698–720.

⁴⁸ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 22–23 зв.

еромонахом Нектарієм, може слугувати прикладом книжкових інтересів освіченого лаврського ченця другої половини XVIII ст. Як бачимо, тут, як і в згаданому вище списку-замовленні, поважне місце займають латинськомовні видання, перекладна література та загалом книжкові новинки. Переважання латинських книжок фіксується і в реєстрі праць, надісланих архимандритом Нектарієм з Йосифо-Волоколамського монастиря⁴⁹. Тематично серед них теж домінує історична та богословська католицька і протестантська література, фіксується інтерес до філософії і проповідництва, а також медицини, фізики та світської книги.

Наступна відома закупівля книг для бібліотеки Києво-Печерської лаври може слугувати ще й добрим прикладом того, на якому високому рівні здійснювалася книготоргівля в другій половині XVIII ст. 10 листопада 1774 р. київський генерал-губернатор Федір Воейков попросив архимандрита Зосиму (Валкевича) розглянути пропозицію таємного радника і куратора Московського університету Івана Меліссіно про закупівлю книг⁵⁰. До листа було додано реєстр книжок, які щойно вийшли друком. Охочих купити їх індивідуально не знайшлося, а для лаврської бібліотеки вирішено було придбати таке: Ж. Б. Боссюе «Всеобщая история для наследника французской короны»; Федір Полунін «Географический лексикон Российского государства, или Словарь, описующий по азбучному порядку реки, озера, моря, горы...»; «Истинное благочестие христианское, доказанно против безбожников, язычников, жидов и махометан»; Филип Генрих Дільтей «Начальныя основания вексельнаго права»; Даніель Ніттельбладт «Начальное основание всеобщей естественной юриспруденции»; Михайло Агентов та Іван Гаврилов «Открытие сокровенных художеств...»; «Первой и главный стрелецкой бунт бывшей в Москве в 1682 г. в месяце мае»; «Повседневных дворцовых времени государей царей и великих князей Михайла Феодоровича и Алексея Михайловича записок две части»; Петро Алексеев «Церковный словарь, или Истолкование речений словенских древних»; «Собрание лучших сочинений к распространению знания и к произведению удовольствия или смешенная библиотека о разних физических, экономических, також и до мануфактур и до комерции

⁴⁹ Там само, арк. 48–49.

⁵⁰ Там само, арк. 6.

принадлежащих вещах в четырех книгах»; Теофан Прокопович «Слова и речи»; Йоган Генрих Готліб Юсті «Существенное изображение естества народных обществ и всякого рода законов»⁵¹. Як бачимо, Лавра сформувала запит, що свідчив про інтерес до нових друків як російських авторів, так і перекладів з латинської, німецької та французької мов. Варто нагадати, що книжковий ринок другої половини XVIII ст. був насичений перекладною літературою, і це відповідним чином впливало на вподобання монастиря⁵². За винятком кількох праць богословсько-проповідницького характеру, переважає література зі світських сфер знання: історії, географії, юриспруденції, хімії, придворного етикету, економіки, державного управління. Схожі акценти у співвідношенні книжок дослідники відмічають і на прикладі особистих бібліотек духовних осіб. Зокрема, новацією стала усе частіша присутність книжок науково-природничої тематики — з астрономії, фізики, математики, мінералогії та біології, тоді як у першій половині XVIII ст. домінували філософія, медицина, історія, географія, юриспруденція⁵³. Це являло собою один із трендів часу, коли природничі науки стали «спиратися на ноги», зокрема займати окреме місце у навчальних програмах.

4 травня 1779 р. бібліотекар еромонах Іоїль резюмував чергову потребу бібліотеки в книжках. Наразі до списку бажаного потрапила винятково проповідницька література. Бібліотекар, зазначивши наявність у книгозбірні першого й другого томів проповідей Теофана Прокоповича, просив купити третій і четвертий, а також книжку «Златослов или Открытие риторской науки...» (примірники з цього списку було придбано лаврським повіреним у Санкт-Петербурзі еродияконом Павлином⁵⁴). Варто додати, що у XVIII ст. проповідництво розглядали як складову виховання благочесного християнина⁵⁵. Для цього видавалися збірники з готовими на кожний день проповідями та повчаннями, що мало на меті сформувати «текстове»

⁵¹ Там само, арк. 8–9 зв.

⁵² *Книга в России*, 2 ч., под ред. Владимира Адарюкова и Алексея Сидорова, 2-е изд. (Москва: Гос. публ. ист. б-ка России, 2008), 1: 212–215.

⁵³ Посохова, «Особисті бібліотеки», 110–111.

⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 39.

⁵⁵ Елена Смилянская, «Воспитание благочестия: стратегии светской и духовной власти в России XVIII в.» в *Человек в культуре русского барокко* (Москва: ИФ РАН, 2007), 452–469.

підґрунтя для охоплення проповіддю якнайширшого кола віруючих. Поповнення бібліотеки щойно згаданими гомілетичними виданнями вказує на те, що Лавра прийняла зміни, активно впроваджувані синодальною владою впродовж усього XVIII ст.⁵⁶

Окремо треба розглянути книгозакупівлі, здійснені Миколою Бантишем-Каменським. Упродовж 1781 р. він ходив на пошту досить часто, відправляючи ту чи ту книжку: 8 червня, 26 вересня, 22 листопада, 26 листопада, 28 грудня і 3 січня 1782 р.⁵⁷. Такі поодинокі закупи, як видається, засвідчують придбання книжок не за надісланим із монастиря списком, а за власним вибором. Схоже, йому доручали відстежувати новинки, купувати їх і надсилати до Лаври. Зокрема, саме через нього виписували періодику, популярність якої впродовж XVIII ст. помітно зросла⁵⁸. Відомо, що на прохання Лаври він двічі відвідував поштове відділення для передплати «Московских ведомостей» і «Економического магазина» на 1781 та 1782 рр.⁵⁹ Газета «Московские ведомости», яку видавав Московський університет, виходила з 26 квітня 1756 р. двічі на тиждень⁶⁰. Невідомо, відколи її стали виписувати для Києво-Печерської лаври, однак власне на 1780-і рр., коли газета надходила до монастиря, припадає її розквіт та модернізація під керівництвом Миколи Новікова. «Московські відомості» були газетою, що повідомляла про актуальні події суспільно-політичного і культурного життя, а також друкувала інформацію про книжкові новинки. В різний час при ній виходили додатки, з-поміж яких Києво-Печерська лавра обрала «Экономический Магазин» — журнал, присвячений веденню сільського господарства. З проханням про передплату «Московских ведомостей» до духовного собору звертався архимандрит Зосима (Валкевич), що дозволяє припускати його приватну зацікавленість. Як бачимо, у 1780-х рр. а то й раніше, практика читання періодичних видань входить до повсякдення архимандрита, або й ширшого кола ченців.

⁵⁶ Детальніше див.: Оксана Прокоп'юк, «Заходи з організації парафіяльного проповідництва в Київській митрополії у XVIII ст.», *Труди Київської Духовної Академії* 15 (2011): 187–198.

⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 214.

⁵⁸ *Книга в России*, 1: 212.

⁵⁹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 205, 214.

⁶⁰ *Сводный каталог*, (Москва: Издательство «Книга», 1966), IV: 14–16.

Перше задокументоване «книжкове» прохання Києво-Печерської лаври до Миколи Бантиша-Каменського датується 1780 р. і стосується купівлі для лаврської бібліотеки двох примірників твору архієпископа Московського і Калузького Платона⁶¹. Очевидно, йдеться про якийсь конкретний том 20-томного зібрання праць митрополита Платона (Левшина), що вийшло друком у Москві в 1779–1807 рр. Американська дослідниця Еліза Віртшафтер відносить проповіді Платона до «нової» церковної літератури повчально-проповідницького спрямування на підставі присутніх тут ідей Просвітництва, поєднаних із ученням Православної Церкви: на її думку, власне церковні ерархи, проповідуючи, поширювали просвітницькі віяння на теренах Російської імперії⁶². Позаяк ініціатива закупівлі творів митрополита Платона (Левшина) належала Лаврі, це дозволяє ствердити тутешній «попит» на гомілетичку нового зразка, а відтак підтверджує апробацію ідей Просвітництва, які впливали на характер релігійного життя.

У наступних книжкових надбаннях Лавра не так формулює конкретні запити, як покладається на вибір свого «книжкового агента». У 1781 р. Микола Бантиш-Каменський відіслав до Києва дев'ять, а пізніше ще й десятий томи «Всемирнаго путешествователя»⁶³. Очевидно, це 27-томне видання користувалося неабиякою популярністю, бо Бантиш-Каменський купував його, як і московські газети, також для Києво-Могилянської академії⁶⁴. Що ж до лаврської бібліотеки, то через нього сюди надійшли «Диоптра или Зерцало мирозрительное» та «Чувствования христианина» Андрія Болотова, а наприкінці року три Календарі особисто для архимандрита⁶⁵. В липні 1783 р. Лавра повернула Бантишу-Каменському гроші за такі книжки: «Дух, или мысли святаго Иоанна Златоустаго»; два друковані

⁶¹ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 43.

⁶² Elise Wirtschafter, «Religion and Enlightenment in Eighteenth-Century Russia: Father Platon at the Court of Catherine II,» *Slavonic and East European Review* 88 (1–2) (Jan. — Apr.) (2010): 181–203.

⁶³ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 214; *Сводный каталог*, (Москва: Издание Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина, 1964), II: 120 (№ 3462).

⁶⁴ *Акты и документы*, IV: 64 (№ V(17)).

⁶⁵ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 214; Луппов, *Книга в России*, 168.

примірники «Адрес-календаря»; «Всемирный путешественник, 13-й том»; «Зерцало мысленного с Богом собеседования» бл. Августина; «Сенеки христианствующаго нравственныя лекарства»; «Книга о девстве» Йоана Златоуста; «Ангелская беседа»⁶⁶. У серпні 1783 р. монастир за передоплатою купив книжку «Ядро древней церковной и гражданской истории»⁶⁷. Як бачимо, серед цих друків переважають історико-географічні новинки російських типографій, а також аскетичні твори та праці, спрямовані на самопізнання, чий вихід у світ пов'язують з масонськими ложами, як щойно згадані «Диоптра или Зерцало мирозрительное», «Чувствования христианина», «Дух, или мысли святого Иоанна Златоустаго», «Зерцало мысленного с Богом собеседования», «Сенеки христианствующаго нравственныя лекарства», «Книга о девстве»⁶⁸. Мабуть, Микола Бантиш-Каменський, добре знайомий з М. І. Новиковим, з друкарні якого вони здебільшого й вийшли, придбав ці книжки й надіслав їх до лаврської бібліотеки як популярні новинки: принаймні, ініціатива монастиря у цих закупівлях не простежується. Після арешту М. І. Новікова та звинувачення його в мартинізмі згадані праці з продажу було вилучено⁶⁹.

Коли переглянути репертуар куплених монастирем книжок у цілому, то можна завважити, що зберігався, як і раніше, помітний інтерес до латинських праць. Це не лише підтверджує освіченість лаврської братії, серед якої число вихованців Києво-Могилянської академії хоч і не було надто великим, проте переважало порівняно з іншими обителями⁷⁰, але й вказує на культурну орієнтацію лаврських інтелектуалів, які у 1770–1780-х рр. не переставали «дивитись» на Захід. Лишень коли раніше латинська книга потрапляла через Річ Посполиту⁷¹, а в монастирських і приватних бібліотеках переважа-

⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 305, ч. 5, арк. 216–217 зв. Останню книгу не вдалося ідентифікувати.

⁶⁷ Там само, арк. 219.

⁶⁸ *Сводный каталог*, I: 18–19, 116, 298–299, 397; III: 110–111.

⁶⁹ Михаїл Лонгинов, *Новиков и московские мартинисты* (Санкт-Петербург: Издательство «Лань», 2000).

⁷⁰ Світлана Кагамлик, «Інтелектуальне середовище могилянців у Києво-Печерській лаврі (XVIII ст.),» *Київська академія* 2–3 (2006): 183.

⁷¹ На думку Ігоря Шевченка, культурна орієнтація на Річ Посполиту зберігалася до середини XVIII ст.: Ігор Шевченко, *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст.* (Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014), 146.

ли друки польських типографій⁷², то наразі зі зрозумілих причин закупівлю таких книжок проводили у Санкт-Петербурзі чи Москві, а французьких і німецьких авторів купували в перекладі⁷³. Інтерес до перекладної літератури, як і суттєве розширення тематичної палітри праць, а також переважання кирилических книжок, надрукованих гражданським шрифтом, відповідало загальним тенденціям тогочасного книжкового ринку. Прикметно, що Києво-Печерська лавра намагалася регулярно поповнювати свою книгозбірню новими виданнями, і це опосередковано вказує на «революцію в читанні», тобто на перехід до «екстенсивного» читання⁷⁴.

Безумовно, у XVIII ст. домінувала друкована книга, але окремі приклади свідчать, що і від рукописної ще не повністю відмовилися. Принаймні, деякі книжки для лаврської бібліотеки й далі переписували попри те, що це коштувало досить дорого. Зокрема, книжка, про яку йтиметься нижче, обійшлася у понад 60 руб., тоді як діапазон цін на друковану книжку, як бачимо з уже згаданих реєстрів, коливався в середньому від 1 до 5 руб. На початку 1790 р., за завданням київського митрополита Самуїла (Миславського), лаврський скарбник соборний еромонах Іоїль домовився про переписування книги «Зерникав»⁷⁵ із канцеляристами Київської казенної палати Григорієм Романовичем та намісницького правління Калайковим⁷⁶. Показово, що до переписування довелося залучати

⁷² Яременко, «Київські монастирські,» 346–365; Дзюба, «Приватні бібліотеки,» 292–302.

⁷³ Про збільшення кількості російських книг у другій половині XVIII ст. див.: *Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні*, уклад. Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич (Львів: Вища школа, 1984), кн. 2, ч. 1: 13–14.

⁷⁴ Роберт Дарнтон, «Історія читання,» 196, 201.

⁷⁵ Ідеться про антилатинський трактат «De processionem Spiritus Sancti a solo Patre» (Про сходження Св. Духа від одного лише Отця), який часто називають за ім'ям його автора, див.: Борис Серов, «Адам Зерникав,» в *Православная енциклопедия* (Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2000), 1: 285. Переклад був підготовлений в кінці 20-х — на початку 30-х рр. XVIII ст. в Києво-Печерській лаврі під керівництвом еромонаха Ієроніма (Ковпецького), див.: Світлана Кагамлик, *Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.)* (Київ: Нац. Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005), 350–351.

⁷⁶ ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 406, ч. 1, арк. 119, 120.

сторонніх світських осіб. Схоже, в монастирі наприкінці XVIII ст. вже ніхто не займався цією богоугодною справою — можливо, через занепад потреби в рукописній книзі.

Підсумовуючи, наголосимо на поміченій зацікавленості Києво-Печерської лаври в поповненні книгозбірні не лише для задоволення читацьких потреб братії, але й виходячи з розуміння важливості добре укомплектованої бібліотеки для підтвердження статусу обителі. Бібліотеку монастиря стали формувати не лише ситуативні вливання, але й цілеспрямовані заходи, що перетворювало Лавру на вагомий інтелектуальний осередок Києва. Завдяки закупівлі книжок розвивалася мережа зв'язків і взаємин, а через своїх «книжкових агентів» монастир отримував змогу оперативно відстежувати книжкові новинки й організовувати їхню доставку до Києва. Перелік придбаних праць, або й зафіксовані наміри купити ту чи ту книжку когось із просвітників, свідчать про те, що просвітницькі віяння доходили до монастиря, хоч це й не дозволяє провести аналіз рецепції цієї літератури, а отже, й власне ідей Просвітництва. Розширення репертуару друків пов'язувалося насамперед із зростанням попиту на освітню та світську літературу, і потребу саме в таких книжках найчастіше фіксують реєстри-замовлення. Інтерес до періодики, нових видань, а також активність у придбанні друкованої продукції сигналізують про зміни в читацьких практиках чернечої корпорації. Києво-Печерська лавра, залишаючись доволі традиційною в сегменті богословської літератури, де й далі домінувала латина, погоджувалася, принаймні декларативно, на модернізацію проповідництва та, загалом, демонструвала відкритість у сприйнятті нових тенденцій книжкової культури другої половини XVIII ст.

Bibliography

Akty i dokumenty, otnosyashchiesya k istorii Kievskoj Akademii, pod redakciej Nikolaya Petrova, otd. 2 (1721–1795 g.g.). 5 vols. Vols. III–V. Kiev: Tipografiya I. I. CHokolova, 1906–1908.

Almes, Ivan. «Knyhozbirni u sotsiokulturnomu prostori chernechykh spilnot Lvivskoi yeparkhii XVII–XVIII st.». Dysl. ... kand. ist. nauk, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv, 2018.

Bantysh-Kamenskij, Dmitrij. *ZHizn' Nikolaya Nikolaevicha Bantysh-Kamenskogo*. Moskva: Tip. Imp. mediko-hirurgich. akad., 1818.

Belyavskij, Kapiton, protoierej. *Ocherk istorii cerkvi Morskogo kadetskogo korpusa*. Sankt-Peterburg: Tipo-litografiya K. Birkenfel'da, 1900.

Berk, Piter. «Notatky shchodo novykh istorii chytannia.» In *Novi pidkhody do istoriopyssannia*, za red. Pitera Berka; per. z anhl., 211–219. Kyiv: Nika-Tsentr, 2013.

Darnton, Robert. «Istoriia chytannia.» In *Novi pidkhody do istoriopyssannia*, za red. Pitera Berka; per. z anhl., 187–211. Kyiv: Nika-Tsentr, 2013.

Dziuba, Olena. «Pryvatni biblioteki Ukrainy XVIII st.: vlasnyky ta repertuar zibrani.» *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi (z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII st.)* 2 (2002): 292–302.

Kahamlyk, Svitlana. «Intelektualne seredovyshche mohyliantsiv u Kyievo-Pecherskii lavri (XVIII st.)» *Kyivska akademiia* 2–3 (2006): 177–196.

Kahamlyk, Svitlana. «Valkevych (Valkevych) Zakharii Stepanovych, cherneche imia Zosyma.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.*: Entsykl. vyd., uporiad. Zoia Khyzhniak; za red. Viacheslava Briukhovetskoho, 97–98. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Kahamlyk, Svitlana. *Kyievo-Pecherska lavra: svit pravoslavnoi dukhovnosti i kultury (XVII–XVIII st.)*. Kyiv: Nats. Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk, 2005.

Khyzhniak, Zoia. «Bantysh-Kamenskyi Mykola Mykolaiovych.» In *Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh, XVII–XVIII st.*: Entsykl. vyd., uporiad. Zoia Khyzhniak; za red. Viacheslava Briukhovetskoho, 54–55. Kyiv: Vyd. dim «KM Akademiia», 2001.

Kniga v Rossii, pod red. Vladimira Adaryukova i Alekseya Sidorova, 2-e izd. 2 parts. P. 1. Moskva: Gos. publ. ist. b-ka Rossii, 2008.

Kuzmysna, Olha. «Bantysh-Kamenskyi Mykola.» In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, redkol.: Valerii Smolii (holova) ta in., 1: 180. Kyiv: «Naukova dumka», 2003.

Kyievo-Mohylianska akademiia kin. XVII — poch. XIX st.: Povsiakdena istoriia: Zb. dok., uporiad. Oksana Zadorozhna, Tetiana Kuzyk, Zoia Khyzhniak, Maksym Yaremenko. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akad.», 2005.

Longinov, Mihail. *Novikov i moskovskie martinisty*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo «Lan'», 2000.

Luppon, Sergej. *Kniga v Rossii v poslepetrovskoe vremya (1725–1740)*. Leningrad: Izdatel'stvo «Nauka», 1976.

Materialy do bibliohrafii Kyievo-Pecherskoj lavry: Naukovo-dopomizhnyi bibliohrafichnyi pokazhchuk, avt.-uporiad. Oksana Marchenko. Kyiv: NKPIKZ, «VIPOL», 2006.

Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: kataloh starodrukiv, vydanykh na Ukraini, uklad. Yakym Zapasko, Yaroslav Isaievych. Vol. 2, p. 1. Lviv: Vyshcha shkola, 1984.

Posokhova, Liudmyla. «Osobysti biblioteki arkhimandrytiv ta arkhierarchyiv ukrainskykh yeparkhii yak marker zmin kulturno-intelektualnoho zhyttia v druhii polovyni XVIII stolittia.» In *V orbiti khrystyianskoj kultury (Materialy naukovoi konferentsii do 1030-richchia khreshchennia Rusi; Kyiv, 25–26 zhovtnia 2018 roku): Nauk. zb.*, za red. Ihoria Skochyliasa ta Maksyma Yaremenka, 107–117. Lviv: Ukrainskyi katolytskyi universytet, 2020.

Prokopiuk, Oksana. «Zakhody z orhanizatsii parafialnoho propovidnystva v Kyivskii mytropolii u XVIII st.» *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii* 15 (2011): 187–198.

Samarin, Aleksandr. *CHitalel' v Rossii vo vtoroj polovine XVIII veka (po spiskam podpischikov)*. Moskva: Izd-vo MGUP, 2000.

Serov, Boris. «Adam Zernikav.» In *Pravoslavnaya enciklopediya*, 1: 285. Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaya enciklopediya», 2000.

Shevchenko, Ihor. *Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. Narysy z istorii kultury do pochatku XVIII st.* Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, 2014.

Smilyanskaya, Elena. «Vospitanie blagochestiya: strategii svetskoj i duhovnoj vlasti v Rossii XVIII v.» In *CHelovek v kul'ture russkogo barokko*, 452–469. Moskva: IF RAN, 2007.

Svodnyj katalog russkoj knigi grazhdanskoj pečati XVIII veka (1725–1800). T. I (A–I). 5 vols. Vols. I–II. Moskva: Izdanie Gosudarstvennoj biblioteki SSSR imeni V. I. Lenina, 1962, 1964).

Svodnyj katalog russkoj knigi grazhdanskoj pečati XVIII veka (1725–1800). 5 vols. Vols. III–IV. Moskva: Izdatel'stvo «Kniga», 1966.

Titov, Fyodor. «Kritiko-bibliograficheskij obzor novejsih trudov po istorii russkoj cerkvi.» *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii* 4 (1911): 586–617.

Tkachuk, Marina. «Filosofskie kursy. Kievo-Mogilyanskaya akademiya.» In *Pravoslavnaya enciklopediya*, 32: 698–720. Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaya enciklopediya», 2013.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 127, op. 1024, spr. 2206.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 128, op. 1 zah., spr. 305 (ch. 5, 6), 324, 406 (ch. 1).

Ulianovskiy, Vasylii, Koshil, Oksana. *Starozhytnia biblioteka Mykhailivskoho Zolotoverkhoho monastyria (sproba rekonstruktsii kyrylychnoi zbirky)*. Kyiv: NKPIKZ, «Feniks», 2008.

Ul'yanovskij, Vasilij. «“Bibliotechnoe zerkalo” kievskih monastyrej XVII–XVIII vv.: knigi “zhivye” i “mertvye” dominanty latinskie i kirilicheskie.» *Hristianskoe chtenie* 6 (2020): 1–35.

Wirtschaftler, Elise. «Religion and Enlightenment in Eighteenth-Century Russia: Father Platon at the Court of Catherine II.» *Slavonic and East European Review* 88 (1–2) (Jan. — Apr.) (2010): 181–203.

Yaremenko, Maksym. «Biblioteka kyivskoho Pustynno-Mykolaiivskoho monastyria XVIII st.: “zhyttia” knyh.» *Proseminarii: Istoriia Tserkvy, nauky ta kultury* 4 (2000): 119–142.

Yaremenko, Maksym. «Kyivski monastyrski ta pryvatni chernechi biblioteky XVIII stolittia i “literaturni upodobannia” monashestva.» *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk* 8/9 (2004): 346–365.

Zaiets, Olena. *Osobovi ta instytutsiini zibrannia u skladi istorychnoi biblioteky Kyievo-Pecherskoi lavry u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho*. Kyiv: Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho NAN Ukrainy, 2018.

Zamlynskyi, Volodymyr. «Batko i syn Bantysh-Kamenski. Storinky biohrafii.» *Kyivska starovyna* 1 (1994): 76–83.

Abstract

Replenishment of the Kyiv-Pechersk Lavra Library with new Editions in the 1770–80s: Initiators, Implementers, Needs

The article examines the socio-cultural aspects of the Kyiv-Pechersk Lavra Library functioning in the 1770–80s. The focus is on acquiring the books as a purposeful way to form a collection of books that best demonstrated the monastery's needs for books, interests and reading tastes of the fraternity. The author attempts to reconstruct the network of «book agents»: people who assisted in books acquisition; determine who was the initiator and who was the implementer of procurement; specify the needs in the printed books, as well as whether printed books completely displaced the manuscripts at the end of the 18th century.

The author discovers the interest of the Kyiv-Pechersk Lavra in replenishing the book collection not only to meet the readers' needs of the fraternity but also based on the understanding of the importance of a well-stocked library to confirm the status of the monastery. It has been established that the «book agents» were the Lavra attorneys in Moscow and St. Petersburg, who carried out various assignments of the monastery; former Lavra monks transferred to other dioceses; or persons loyal to Lavra, specifically involved for this purpose. There is interest in translated literature, periodicals, new publications, and activity in the purchase of printed materials, which generally signals changes in the reading practices of the monastic corporation. The analysis of the repertoire of purchased books confirmed the spread of the ideas of the Enlightenment and the growing demand for secular and educational books on science and nature. The Kyiv-Pechersk Lavra, while remaining quite traditional in the segment of theological literature, where Latin continued to dominate, demonstrated openness to new trends in book culture of the second half of the 18th century.

Keywords: book printing, book trade, monastic libraries, Kyiv-Pechersk Lavra, socio-cultural history, 18th century.